

A. KASK

**TÄNAPÄEVA KIRJAKEELE
KUJUNEMISTEEDLT**

EESTI KIRJANDUSE SELTS

A. KASK

TÄNAPÄEVA KIRJAKEELE KUJUNEMISTEEDELT

MÕNINGAID JOONI EKS-i KEELEKORRALDUSLIKUST
TEGEVUSEST

29251.

EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTU 1938

2.

ÄRATRÜKK „EESTI KIRJANDUSEST“ № 5, 1938

A-139.39

TÄNAPÄEVA KIRJAKEELE KUJUNEMIS- TEEDELT.

Teatavasti püüdis juba Eesti Kirjanduse Seltsi eelkäija Eesti Kirjameeste Selts „Eesti kirja keelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha“. Seda tänuväärset ülesannet ei suutnud aga EKMS kuigi suurel määral täita. Möödunud sajandi viimasel veerandil pääses küll täielikult valitsema uus kirjaviis, kuid ühtlust ja kindlust see meie keeletarvitusse siiski ei toonud. Ortoograafia ja morfoloogia alal hakkas olukord alles möödunud sajandi lõpul K. A. Hermann'i „Eesti keele grammatika“ (1884) ja H. Einer'i „Lühikese eesti keele õpetuse“ (1885) mõjul veidi paranema. Ometi kaebasid kõik käesoleva sajandi algusegi kirja-ja keelemehed, et eesti keel olevat armetus olukorras.

Eriti teravalt andis end tunda sõnavara vaesus ja kirjaviisi ebahühtlus. Sõnavara rikastamiseks esitati mitmesuguseid ettepanekuid. Nii soovitati kirjakeeles tarvitusele võtta murdesõnu (J. Tammemägi: Murdesõnad kirjakeelde!, „Eesti Kirjandus“ 1906), tuletada uusi sõnu liidete varal ja laenata sõnu soome ja ka teistest keeltest (Joh. Aavik: Eesti kirjakeele täiendamise abinõudest, „Noor-Eesti“ I, 1905). Samal ajal esitati ka mitmeid ettepanekuid kirjaviisi parandamiseks. Tegevus keelepõl-
lul oli üldiselt kaunis elav.

Sel ajal asutati Eesti Kirjanduse Selts, kes teatavasti on õige olulisel määral mõjutanud tänapäeva kirjakeele kujunemist. Alamal püüamegi jälgida EKS-i keelekorralduslikku tegevust.

Nagu nimetatud, sattus EKS-i asutamine ajale, mil keeleli-
sed huvid olid kaunis elavad. Ei ole sellepärast ime, et juba asu-
tamiskoosolekul 6. (19.) VIII 1907 keelelised küsimused kõne
alla võetakse. V. Reiman, kõneldes seltsi töökavast, märgib, et
meil on tarvis 1) külamurrakuid koguda, 2) keelt rikastada ana-
loogiliste sõnasünnituste teel, 3) oskussõnu luua ja 4) haritud
keeleteadlasi soetada, saates andekaid noori Helsingi ülikooli.
Selsamal koosolekul valitakse ka komisjon kirjaviisi revideerimi-
seks ja ühtlustamiseks. Sellesse esimesse komisjoni, millest hil-
jem kujunes EKS-i Keeletoimkond, valiti järgmised 10 liiget:

K. Leetberg, O. Kallas, H. Einer, J. Kurrik, J. Jõgever, A. Haava, G. Suits, A. Jürgenstein, J. Tõnisson ja K. A. Hermann.

Juba mõne nädala pärast (29. VIII 1907) on selle kirjaviisi-komisjoni töökava harutlusel Asemikkudekogus. Huvitav on, et juba siin esitatakse mõtteid, mis hiljemgi EKS-i Keeletoimkonnas on kandval kohal püsinud. Nii soovitab J. Tõnisson „praegust elavat keelt igatpidi tundma õppida, ära tunda, kuhu poole meie elava keele edenemine püüab“, ja siis sellest elavast rahvakeelest kirjaviisi-reegleid tuletada. Neid üldisi kirjaviisi-reegleid on kavatsus mingil ülemaalisel keelekongressil maksma panna.

Järgmise aasta algul (3. ja 4. I 1908) peetaval aastakoosolekul on keelelised küsimused esiplaanil. J. Tõnisson võitleb siin liigse uute sõnade laenamise vastu, märkides, et võõrad sõnakujud, kui nad ei ole eesti keele kohaselt ümber töötatud, on nagu „vaiaks lihas“ ja ei sula keelega orgaaniliselt ühte. J. Jõgever oma ettekandes „Õigest kirjutamisest“ püüab selgusele jõuda õigekeelsusprintsipiide üle. Ta soovitab keeleajaloolise ja fonetilise printsipi ühendamist ja esitab järgmise seisukoha: „Meie kirjutame seda kirjaviisi, mis meil on, peame sellest kinni niipalju, kui võimalik.“ Läbirääkimistel esitatakse väga mitmesuguseid seisukohti. Leetberg näiteks leiab: „Meie peame ettekirjutused jätma ja igapähele vabaks andma, kuidas ta kirjutada tahab.“ Üldiselt aga kaldutakse arvamisele, et ühtlane kirjaviiis on siiski tarvilik. Selleks tuleb kokku leppida, sest „ühist kirjaviisi saab ainult kompromissi läbi“ (V. Reiman). Esitatakse isegi ettepanek, kuidas seesuguse ühtlase ja ühise kirjaviiisini jõuda. Soovitatakse, et iga kihelkonna kooliõpetajad seisukoha võtaksid kirjaviisi küsimuses ja siis iga kihelkond ühe saadiku valiks ülemaalisel kongressile, kus häälteenamusega tuleks otsus teha. Leitakse, et enne selle kongressi korraldamist tuleks veel kokku leppida Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduseosakonnaga Tallinnast ja vastavaid eeltöid materjalide kogumise näol teha. Kongressi korraldamine jäetakse Keeletoimkonna hooleks.

Keeletoimkond oma järgmisel koosolekul (19. I 1908) otsustab selle suurema kongressi suvel korraldada ja leiab, et seal tuleks selgitada, missugused on üldised kirjaviisi-printsipiidid ja missugustel printsipiidel on arendatud senini eesti keelt. Samuti tuleks jõuda selgusele, mida teha praeguste kirjaviiside ühendamiseks. Otsustatakse vastavad teesid koosolekule kutsutavatele kirjanikkudele ja kooliõpetajatele kätte saata.

Kuigi oli kavatsus kirjaviisi-küsimusi seesugusel ülemaali-

sel koosolekul lahendada, jäi see kavatsus siiski teostamata. Nimelt oli vahepeal kirjaviisi küsimust ka Tallinnas kaalutud ja Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduseosakond oli avaldanud soovi neid küsimusi üheskoos EKS-iga harutleda. Nii korraldatigi 30. V 1908 seesugune ühine koosolek Tapal, mida on nimetatud Tapa keelekonverentsiks. Sellest võtsid osa 6 esindajat Tartust (V. Reiman, J. Tammemägi, J. Jõgever jt.) ja 5 esindajat Tallinnast (J. V. Veski, J. Aavik jt.). Koosolekul otsustati pikad täishäälikud kahe ühesuguse tähega kirja panna, näit. *hää*, *päästma*, *rõõm*, *nüüd* jne. Erandlikult tuleb ea kirjutada sõnades: *hea*, *pea*, *seal*, *teal*, *teadma*, *seadma* ja *õe* sõnades: *õel*, *sõel*, *nõel*. Edasi otsustati *b*, *p*, *d*, *t*, *g*, *k*, *s* ja *h* järel kirjutada *-ki*, muudel juhtudel *-gi*. Soovitati tarvitada *-ste* ja *-mine*, kirjutada *au*, *nõu* ja *jõud* ühe *u*'ga, muuta astmevahelduslikkude sõnade nõrgas astmes *i* — *e*'ks, *u* — *o*'ks, *ü* — *ö*'ks, näit. *viga* — *vea*, *tuba* — *toa*, *süsi* — *söe*.

Sellesama aasta sügisel on EKS-i üldkoosolekul (15. aug.) kõne all kirjaviisi küsimused. Sel päeval on kavas tervelt 5 keelelist ettekannet, milledest lähemalt kirjaviisi küsimust puudutavad peamiselt kaks, nimelt J. Jõgeveri kõne „Eesti õigekirja ühendusekatsed ja mis nendest arvata“ ja K. A. Hermann'i ettekanne „Pisut praegusest Eesti kirjaviisist“. Kirjaviisi küsimused tekitavad elavaid vaidlusi. Esiti peatutakse kirjaviisi põhimõtete küsimusel; kõneldakse ajaloolisest, foneetilisest, rahva keelsuse, ilu jne. printsiibist, kuid ühisele seisukohale ei jõuta. Dr. Ojansuu soovib peaprintsiibiks võtta *otsstarbekohasuse* põhimõtet. Tapa koosoleku otsuste kinnitamisel tekitab pikki vaidlusi tolle aja kõige teravam keeleline küsimus, nimelt küsimus, kas kirjutada *hea*, *pea* või *hää*, *pää*. Lõpuks otsustatakse 51 häälega 14 vastuseismisel „uuest aastast EKS toimetustes ja kuukirjas *hea* ja *pea* kirjutada ja seda kirjaviisi soovitada“. Järgmisel päeval aga deklareerib G. Suits, et „Noor-Eesti siin vanale alusele jääb ja *hää* ja *pää* ja *sti* kirjutab“. Keelt ja kirjaviisi ei tulevat mitte häälteenamusega otsustada. Tapa otsused ei olevat küllalt reeglipärased. Seal olevat liiga palju järele antud Tallinna murdele, sellepärast olevat need otsused enneaegsed. Seega teatati kohe, et vähemalt osa kirjanikke ei taha end painutada ei Tapa keelekonverentsi ega EKS-i üldkoosoleku otsuste alla ja jääb oma eri seisukohale.

Huvitav on siiski märkida, et neil koosolekuil mitugi uut mõtet väljendati. Nii näiteks soovitas siin A. Busch (Tallinnast) asuda õigekirjutuse sõnaraamatu väljaandmisele. Koosoleku juhataja V. Reiman pidas seda aga liiga varaseks. Teiselt poolt

tegi J. V. Veski ettepaneku hakata oskussõnu (kunstsõnu) koguma ja korraldama; ühtlasi soovitas ta uurida liidete tähenduslikku külge, et liidete varal oleks võimalik uusi sõnu tuletada. See ettepanek leidis pooldamist.

Tapa keelekonverentsi otsused tulid veel järgnevalgi EKS-i üldkoosolekul kõne alla. Nimelt peeti „eesti õigekirjutuse korralduseks“ Tartus 7. II 1909 uus koosolek. Sissejuhatuseks kõneles J. Jõgever „Eesti sõnatüvedest“ ja sellele järgnes Tapa koosoleku otsuste kohta seisukoha võtmine. Siin taheti need otsused „läbi sõeluda ja üleüldist arvamist nende kohta teada saada“. Üldiselt pooldati Tapa seisukohti, kuid mõnedes küsimustes otsustati lubada tarvitada nii ja teisiti, näit. *-sti*, ja *-ste*, *-mini* ja *-mine*, *iaalgi* ja *ialgi*.

Nagu eelmisest selgub, tekitasid Tapa keelekonverentsi otsused EKS-is õige rohkesti sõnavõtte ja vaidlusi. See on seletatav ühelt poolt sellega, et siin katsuti lahendada *hea*, *pea* — *hää*, *pää* küsimust, teiselt poolt aga ka sellega, et siin püüti selgusele jõuda eesti keele korraldamise printsiipide üle. Viimane küsimus oligi Tapa koosoleku alguses kõne all ja — nagu Jõgever märgib — „ühetunnilise mõtete vahetamise järel jõuti asja kohta peaaegu ühehäälelisele otsusele“. See otsus oli järgmine: „Keele ajalugu ja rahva kõnelemise viisi peab silmas pidama, lõpuliikumise otsustajaks olgu tungiva tarviduse kõrval aga nimelt otstarbekohasus; nii siis: muudatusi tuleb ainult seal ette võtta, kus tungiv tarvidus seda nõuab, ja nimelt niisuguseid muudatusi, mis otstarbekohased on“¹⁾. Seega märgiti, et otstarbekohasuse printsiip peab olema kandvaks juhtmõtteks keeleliste nähtuste hindamisel. Seda printsiipi ongi püütud nii järgnevatel keelekonverentsidel kui ka EKS-i hilisemas keelelises tegevuses silmas pidada.

Tartu ja Tallinna teine ühine keelekonverents korraldati Tartus 25. V 1909. Osa võtsid sellest kuus EKS-i esindajat (V. Reiman, O. Kallas, J. Jõgever, H. Põld, J. Tammeägi, M. Kampmann) ja kolm Eestimaa Rahvahariduse Seltsi saadikut (J. V. Veski, V. Grünthal, N. Soll). Teine konverents püüdis samuti kui esimenegi „praegu maksvaid lõhesid sel teel kaotada, et tänini tarvitusel olevaid kirjaviisisid läbi katsub, ühe neist omaks tunnistab ja seda katsub võidule aidata“. Seejuures hoiduti küsimuste harutlemisest, mis „grammatikaga sügavalt ühenduses seisavad ja põhjalikumalt läbikaalumist nõuavad“.

Siin fikseeriti *h*-ga algavad sõnad, *s* (mitte *ks*) sõnades nagu

1) J. V. Veski, Eesti kirjakeele reeglid, lk. 4. E. Kirj. 1908, lk. 318.

katused, sõrmused, käised, lihased, b ja d tarvitamine sõnades nagu vemblad, samblad, õndsad, sündsad (mitte vemlad, õnsad) ja mittetarvitamine sõnades teenrid, küünrad, peenrad, koonlad jt. (mitte teendrid, koondlad), ärganud, vaadanud (mitte ärkanud, vaatanud) jne. Samuti määrati kindlaks terve rida üksikuid sõnakujusid, näit. tüütama, süütama (mitte tüitama), naine, laine, paine (mitte naene), päevi (mitte päivi), väike (mitte veike), sisseütlev koju (mitte kodu) jne.

K o l m a s ühine keelekonverents peeti Tallinnas 11. VI 1910. Selle konverentsi ettevalmistuseks pidas EKS-i Keeletoimkond koosoleku (19. V), kus võeti vastu mitmed otsused, mis ühisel konverentsil harutlusele ei tulnudki. Nii näiteks fikseeriti siin järgmised seisukohad: rahvaste ja tähtpäevade nimed kirjutatakse väikese algustähga (*eestlane, mardipäev*), organisatsioonide nimedes kirjutatakse kõik sõnad suure algustähga (*Eesti Üliõpilaste Selts*), kirjutatakse *-tatud*, mitte *-tud* (näit. *õpetatud*, mitte *õpetud*), laensõnu kirjutatakse nii kui eesti omi sõnu (*vaksal, krahv*) jmm. Et aga konverentsil EKS-i esindasid H. Pöld ja J. Aavik, kes Keeletoimkonna koosolekul puudusid, siis tulid konverentsil käsitlusele ka hoopis teised küsimused. Nii võeti siin kõne alla mitmuse osastav, kus soovitati lühemaid sõnakujusid, näit. *silmi, metsi, keeli, kanu, sõnu* (mitte *silmasid* jne.), samuti *maid, teid, õid, luid, puid* (mitte *maasid*); *teisi, naisi, käsi* (mitte *teisa, käsa*); *pudelik, koolmeistrid* (mitte *pudelisid*) jne. Ainsuse sisseütlevas otsustati tarvitada kujusid *meele, keele, juure*. Essiiv otsustati fikseerida tugevaastmelisena (*jõgena, kurbana, uudena*), kuigi EKS-i Keeletoimkond oli otsustanud tarvitada *jõena* (mitte *jõgena*). Eesti pärisnimesid otsustati käänata kui üldnimesid: seega Pöld, Põllu, Mägi, Mäe jne. Üks olulisemaid otsuseid oli, et pöörd sõnas otsustati *-ivad* asemel tarvitada *-id* (*olid, oleksid, viisid*). Eelistati vorme *tehakse* (mitte *tehtakse*), *tuuakse, viiakse* jt. Püüti fikseerida ka sõnade tuletamise reegleid, näit. õigeks pidada vorme *mässlane, õhk-kond, keelkond* (mitte *mässulane, õhukond*). Lauseõpetuse alalt määrati kindlaks tarvitusviis *ta näib tulevat*, mitte *ta näib tulema*. Nagu selgub, on sel konverentsil vastu võetud seisukohad, mida peamiselt pooldas J. Aavik.

N e l j a s ja viimane keelekonverents peeti Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduseosakonna ettepanekul Tartus 31. V 1911. Sel koosolekul käsitleti osalt küsimusi, mis Keeletoimkonnas olid enne kõne all olnud. Nii otsustati võõrkeelseid pärisnimesid kirjutada nii, nagu neid kirjutatakse selles keeles, kust nad pärit on (*Shakespeare, Hugo* jne.). Ka püüti fiksee-

rida, kuidas transkribeerida näit. kreeka, vene jt. nimesid. Selgitati *-ta* ja *-tu* vahet (*saamata* ja *saamatu*, *tahtmata* ja *tahtmatu*) ja käsitleti objekti tarvitamist.

Selle koosolekuga lõppesidki ühised keelekonverentsid, kus sõeluti, nagu eelmisest nähtub, kõige olulisemaid õigekirjutuse küsimusi. Nende keelekonverentside otsused avaldas trükist J. V. Veski, kes oli ainukeseks kõigist koosolekuist osavõtnud isikuks. Otsused ilmusid 1912. a. pealkirja all „Eesti kirjakeele reeglid“. Nagu neid reegleid lehitsedes selgub, on nad enamasti kõik jäänud tänini püsima, välja arvatud mõned erandid (*-ste*, *-mine*, *herra* jmm.)

Age veel enne, kui need ühised keelekonverentsid kõik lahised küsimused oleksid läbi kaalunud, asus EKS-i Keeletoimkond uue ülesande juurde. Nimelt teeb juba 1910. a. aprillis Jõgever Keeletoimkonnale ettepaneku „kirjaviisi õpetust ja sõnastikku“ kokku seadma hakata. Sellesama aasta sügisel asutakse juba lähemalt selle ülesande lahendamisele ja jäetakse eeltööde tegemine Keeletoimkonna liikme J. Tammemäe hooleks. Novembri lõpul harutletakse küsimust Keeletoimkonnas ja mõeldakse juhtnööriks võtta järgmised põhimõtted: a) sõnaraamat tehakse käsikirjas valmis, siis kutsutakse kaugemalt (näit. Tallinnast) arvustajaid ja töötatakse välja kompromiss-kuju; alles selle järel trükitakse; b) sõnaraamatusse võetakse: 1) sõnad, mille õigekirjutus vangub, 2) sõnad, mille kujud kirjakeeles vanguvad; d) vankuvatest sõnakujudest, mille kohta lõpukomisjon ühisele otsusele jõuab, võetakse ainult esimene kuju sõnaraamatusse. Kus komisjon ühisele otsusele ei jõua, seal võetakse üks peakuju ja vähemuse soov pannakse sulgudesse.

Ometi loobuti varsti sellest esialgsest kavatsusest ja otsustati kavatsetavasse sõnaraamatusse võtta kõik sõnad. Suure inuuga asutigi töö juurde. Veel sellesama (1910.) aasta lõpul peab Keeletoimkond kolm koosolekut, kus määratakse J. Tammemäe poolt valmistatud „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ proovilehe järgi sõnade „aabits“ — „agul“ kuju kindlaks. Jägnevatel aastatel jätkatakse seda tööd süstemaatiliselt. Koosolekuid peetakse kaunis sagedasti, tihti isegi igal nädalal. 1913. a. teeb küll Jõgever ettepaneku, et koosolekuid sõnade kaalutlemiseks harvemini tehtaks, kusjuures liikmed käsikirjaga enne tutvuksid, kuid käsikirja koostaja J. Tammemäe soovil jätkatakse endiselt sõna-sõnalist käsikirja läbiharutamist. 1915. a. märtsikuuks on materjal n. ö. esimesel lugemisel kord läbi harutletud. Nüüd jätkatakse täiendavalt materjali läbivaatamist ja lõplikku fikseerimist. 1916. a. aprilliks olid ka täiendused tehtud. Lõpuks kaalutle-

takse veel ortograafilisi reegleid, mis sõnaraamatu algusesse tulevad. Mõnede lõplikult kindlaks määramata sõnade kohta oli J. V. Veski ajalehtedes üleskutse avaldanud, millele oli tulnud umbes 150 vastust. Nüüd harutati needki sõnad veel kord läbi ja 6. mail 1917 tehakse lõplikud parandused. Kogu „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ käsikirja koostamiseks oli seega kulunud 167 koosolekut. Koosolekuist võtsid osa J. Aavik, M. J. Eisen, V. Ernits, V. Grünthal, A. Haava, M. Haavik, J. Jurkatam, J. Jõgever, O. Kallas, M. Kampmann, J. Kurrik, M. Reimann, J. Tammemägi, K. Tasak ja J. V. Veski, ühed muidugi vähem, teised rohkem kordi. Kõige rohkem vaeva nägi seejuures käsikirja koostaja J. Tammemägi.

Nagu „Õigekirjutuse sõnaraamatus“ esitatud keelereegleist nähtub, on sõnaraamatu koostamisel silmas peetud eelmiste keelekonverentside otsuseid. Siiski on ka tunduvaid erinevusi: nii on lubatud *hea, pea, seal, teal* kõrval ka *hää, pää, sää, tääl*, mitmuse osastavas võib esineda ka *-a*, näit. *tontisid* e. *tonta, kirpusid* e. *kirpa, kirjanikka* jne.

Raskete aegade tõttu pidi käsikiri veel terve aasta ootama, kuni ta 1918. a. lõpul Tallinnas „Rahvaülikooli“ kirjastusel ilmus. Otsekohe leidis ta suure tarvitajaskonna. Raamat võeti ametlikuks keelejuhiks riiklikkudes ja omavalitsusasutistes ja trükk müüdi paari kuuga läbi. Seega sai see palju vaeva nõudnud töö hea vastuvõtu osaliseks.

Et see raamat nii sooja poolehoidu leidis, on seletatav ka sellega, et vahepeal olukord meie keeletarvituse alal ei olnud stabiliseerunud, vaid oli muutunud veelgi kirjumaks.

Nagu eespool märgitud, otsustas „Noor-Eesti“ rühm mitte ühineda Eesti Kirjanduse Seltsi otsusega *hea, pea* küsimuses. Peagi järgnes noortelt uusi ettepanekuid, mis ka kõik ei olnud vanemale põlvele vastuvõetavad. Nii nuriseb keeleuuenduse üle V. Reiman, kõneldes 1912. a. EKS-i koosolekul „Eesti keelelise kulturas“. Ta ütleb: „Laenud (s. o. laensõnad) ei haava nüüd enam kellegi kõrva ega ilutunnet. Küll teevad seda aga hilbud (s. o. uued sõnad), mis praegu meie lihtsa keele peale hulgana Kreeka, Ladina, Prantsuse ja Soome keelest püütakse õmmelda, olgu piirita sõnade ja kõnekäänude laenamise, olgu järeleaimatud sõnajärje ja grammatikaliste vormide moonutamiste kujul.“ Samal aastal aga õieti alustabki alles J. Aavik oma nn. keeleuuenduslikku tegevust. „Eesti Kirjanduseski“ ilmub temalt sel aastal rida artikleid. Kirjutises „Soome sõnad Eesti keeles“ soovitab ta rikastada eesti keelt soome laenudega, esitades ühtlasi terve nimestiku laenatavatest sõnadest. Artik-

lites „Ilusa keele kõlaline inetus“ ja „Keele kaunima kõlavuse poole“ leiab Aavik, et eesti keel olevat ebakõlaline ja ei vastavat ilunõudeile. Keele kaunima kõlavuse saavutamiseks esitab ta terve rea uuendusettepanekuid. Nii soovitab ta *d*-mitmuse asemel tarvitada *i*-mitmust, *sid*-lõpulise mitmuse osastava asemel lõputa osastavat (*jalgu* pro *jalgasid*), *sse*-lõpulise sisseütleva asemel lõputa sisseütlevat (*rappa* pro *rabasse*), lühemat *da*-tegevusnime (*kõnelda*, *kirjuta* pro *kõneleda*, *kirjutada*), isegi lühemat *i*-tunnuselise lihtminevikku (*mõtlin* pro *mõtlesin*). Keele inetuse peamisteks põhjusteks peab ta mitme lühikese silbi järgnemist (*kõnelemine*) ja rohkem *t*-, *d*- ja *s*-hääliku esinemist eesti keeles. Ka eesti lausega pole ta rahul. Nii märgib ta kirjutises „Kõige suurem germanismus Eesti keeles“, et eesti lause olevat oma sõnajärgelt liiga saksapärane (predikaat olevat liiga lause lõpul). Järgmisel aastal kõneleb Aavik „Õigekeelsuse põhjused“, näidates, et olulisemad printsiibid on otstarbekohasus, rahvuslik omapärasus ja ilu. Eriti väärtuslikuks peab ta ilu- ehk esteetika- printsiipi.

Aaviku kirjutised, uued ettepanekud, kõned ja noor-eestlaste kirjanduslikud tööd annavad vanemale põlvele rohkesti võimalusi vastuvaidlemiseks. Üheks ägedamaks keeleuuenduse vastaseks on K. Leetberg (vrd. kõne „Keele rikastamisest“, „E. Kirj.“ 1913), kes eriti uutesse soome laenudesse õige skeptiliselt suhtub. Rahulikumalt ja asjalikumalt vaatab Aaviku ettepanekuid Jõgever. Tema leiab, et Aaviku poolt hinnatud iluprintsiip on väga ebamäärane ja subjektiivset laadi. Ühtlasi püüab ta õigekeelsusprintsiipide üle selgusele jõuda oma kirjutises „Õigekeelsus ja õigekiri“ (E. Kirj. 1913). Ta märgib, et otstarbekohasus peab olema selleks eesmärgiks, „mille poole keele parandamine ja edenemine peab sammuma“. Kõrgelt hindab ta ka kirjanduse keelt, öeldes, et „õigekeelsuse juhtnööriks on kõige paremate kirjanikkude keel“. Uuenduste kohta esitab ta järgmised nõuded. „1) Uuendus peab nii vähe kui võimalik maksimasoleva keeletarvitamisega vastolus olema ja nii palju kui võimalik endiste eeskujude külge liituma. 2) Uuendus peab tarvidusest välja kasvanud olema ja keelele tõsiselt kasu tooma; uuendused, millest keel kui mõtete avaldamise abinõu mingit kasu ei saa, tulevad tagasi tõrjuda.“

Teataval määral erinevalt seisukohalt läheneb keele rikastamise küsimusele J. V. Veski, kes 1914. a. esineb kõnega „Eesti keele praegune arenemisejärg“ (vrd. „E. Kirj.“ 1914). Veski leiab samuti kui keeleuuendajad, et meie keel on sõnakehv. Tema soovitab aga: „Meie keele rikastamise pea-allikas olgu

rahvakeel, murded. Sealt tuleks sünonüümisid kirjakeele juurde võtta, rahvakeele sugemete najal tuleks ka meie teadusliste oskussõnade kogu suurendada. Juhtijaks olgu sel tegevusel omapärase-, otstarbekohasuse- ja võimalikult ka ilu-põhjusmõtted. Alles siis, kui murrete allik meid selles edasiehitamise töös rahuldada ei suuda, mindagu laenu tegema — Soomest, kultuura-keeltest ja mujalt.“

Veski kõnele järgnenud läbirääkimistel jõuab J. Semper seisukohale, et meie keeলেমেeste hulgas on märgata kolme voolu: pahempoolset ehk uuenduslikku suunda eesotsas J. Aaviku ja V. Grünthal'iga, keskmist — eesotsas J. V. Veskiga ja alalhoidlikku — J. Jõgeveri ja K. Leetberg'iga. Ja tegelikult Semper ei eksinudki. Järgnevat aastail nende suundade erijooned tulid kord-korralt selgemini nähtavale. Joh. Aavik hakkas 1914. a. välja andma keeleuuenduslikku ajakirja „Keeleline Kuukiri“ ja seetõttu tema keeleline tegevus E. Kirjanduse Seltsis vähenes. Samast aastast alates hakkas ta oma keelelisi uuendustepanekuid üldsusele tutvustama vastavate brošüüride kaudu, mis ilmusid sarjas „Keelelise Uuenduse Kirjastik“. Ilukirjanduslikud teosed hakkasid kord-korralt enam omaks võtma Aaviku poolt soovitatud uuendusi, kuna tarbekeel aeglasemalt arenes. Eriti suureks kujunesid erinevused luulekeele ja tarbekeele vahel „Siuru“ ajajärgul. 1917. a. revolutsioon andis luuletajatele täieliku väljendusvabaduse. Ühenduses sellega näis, nagu oleks hakatud ka luulekeele alal suurimat vabadust otsima. Varem unistatud ühtlasest kirjakeelest oli nüüd võrdlemisi kaugemale jõutud.

Tarbekeele alal oli aga seda enam oodatud raamatuks 1918. a. ilmunud „Õigekirjutuse sõnaraamat“. See oli teos, millele harilik keeletarvitaja võis toetuda, sest oli ju selleaegne haritlaskondki võõrkeelse kooliga ja võhik emakeele kirjutamises. Huvitav on aga tähele panna, et ka keeleuuenduslike ettepanekute levik näib nagu pidurduvat „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ ilmumise tõttu.

Et „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ trükk kiiresti läbi müüdi, siis otsustas EKS-i eestseisus sõnaraamatu teises, täiendatud trükis välja anda. Pärast pikemat vaheaega tuli Keeletoimkond 1919. a. veebruaris jälle kokku, et kaaluda, missuguseid täiendusi tuleks teha sõnaraamatu teises trükis. Leiti, et tuleks ka välted ära märkida. Järgmisel koosolekul kaaluti juba põhjalikumalt sõnaraamatu täiendamise küsimust. Otsustati käändvorme lisada, sõnade tähendusi selgitada, liitsõnu ja võõrsõnu raamatusse juurde võtta jne. Kõikide eeltööde tegemine usaldati J. V. Veskile. 1920. a. mais peeti veel kolm uue trüki ettevalmistamise

koosolekut, kus fikseeriti mitmed keelereeglid ja juhtnöörid (näit. konsonandid võõrsõnades eestiliselt: *aparaat, pataljon*; sõnades, kus rõhk on esimesel silbil, järgsilpides 1 vokaal: *materjal; esimesse, toimetusse; i*-mitmus soovitav jm.). Nende juhtnööride põhjal tuli J. V. Veskil uue trüki käsikiri välja töötada. Käsikiri paisus aga üle ootuste suureks ja ei ilmunud sellepärast soovitud kiirusega. 1922. a. märtsis ja aprillis pidas nn. „Õigekirjutuse-sõnastiku komisjon“ kolm koosolekut, kus sõnaraamatu toimetajale veel lisajuhiseid anti. Nii näiteks otsustati tarvitada siin *pudeleid, meistreid* seniste *pudelik, meistrid* asemel, kirjutada *-tu, -tus* ühe *t-ga* (*surematu, surematus*) jne. 1923. a. harutles Keeletoimkond juba sõnaraamatu uue trüki esimesi poognaid ja tegi vastavaid parandusi. Õigekirjutus-sõnaraamatu II trüki esimene köide ilmus 1925. a. „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ nime all. See uue trüki esimene köide on ligi 4 korda ulatuslikum kui terve endine „Õigekirjutuse sõnaraamat“. See on leksikon, mis tahab pakkuda võimalikult rohkelt materjali meie sõnavara alalt. Juurde on tulnud hulk uudis- ja murdesõnu, samuti rohkesti oskussõnu. Loomulikult pidi raamat tulema mitmekordselt endisest suurem ka seetõttu, et vahepeal eesti keel oli saanud riigikeeleks ja sellepärast ka nõuded tema vastu olid suurenenud.

„Õigekeelsuse-sõnaraamatu“ teine köide muutus veelgi sõnarikkamaks ja tihedamaks kui esimene. Sõnaraamatu toimetaja haiguse ja töörohkeuse tõttu sai see ilmuda alles 1930. a.

1931. a. sõlmis EKS sõnaraamatu toimetajaga lepingu, mille põhjal kogu raamat pidi ilmuma 1933. aastal. Et aga J. V. Veskil võimalik polnud lepingut täita, siis asus 1934. a. selle töö jätkamisele E. Muuk. Sõnaraamatu viimase osa (sõnast „solaniin“ kuni lõpuni) koostaski siis E. Muuk ja töö ilmus trükist 1937. a. Sellest 1700-leheküljelisest tööst on umbes 1400 lk. koostanud J. V. Veski ja umbes 300 lk. E. Muuk. Seega jõudis möödunud aastal lõpule see suur töö, mille valmimiseks kulus üle 15 aasta.

Et aga selle töö koostamine nii kaua kestis, siis ei kujunenud sõnaraamat mitte küllalt ühtlaseks. Nii on sõnaraamatu algusosa hõredam, sest selle ilmumisajal oli eesti sõnavara tunduvalt vaesem, paljud oskussõnastikud ei olnud veel valminud jne. Vahepeal arenes keel teataval määral ka vormistikult. Keeletoimkondki tegi mitmeid otsuseid, mida ei saanud ühtlaselt kasutada kogu sõnaraamatu ulatuses. Nii näiteks fikseeris Keeletoimkond 1926. a. lõpul eesti komparatiivi ja superlatiivi moodustamise reeglid, 1932. a. *us-*, *is*-liite tähenduslikud piirid (*ehitus — ehitis*), 1933. a. *f* ja *š* teise ja kolmanda välte märki-

mise (*šefi* — *šeffi*), *kompvek-*, *piiskop-*, *kotlet-sõnatüübi õigekirjutuse*, 1936. a. mitmuse omastava *-ike* (*õnnelike* e. *õnnelikude*) jne. Sellepärast tekkis otsekohe peale sõnaraamatu ilmumist tarvidus välja anda juba varem kavatsatud IV köide, mis sisaldaks täiendavaid andmeid. Praegu ongi E. Muugil teoksil selle täiendkõite koostamine. Kava kohaselt sisaldab sõnaraamatu IV osa täiendsõnastiku eelmistes osades puuduvatest sõnadest, tarvilikemaist ees- ja kohanimedest, ülevaate õigekeelsuslikkudest reeglitest ja Keeletoimkonna otsustest ning lõpuks mitmesuguste õienduste loendi. Selle kõite ilmumisega valmiks lõplikult see suur töö, mida nii kaua on valmistatud ja mis on aluseks tänapäeva õigekeelsusele.

Suure õigekeelsuse sõnaraamatu ilmumise viibimine tekitas tarviduse mingi lühema ja kokkuvõtlikuma sõnastiku järele, mis sisaldaks ülevaate tarvilikumatest sõnadest ja oleks kergesti kasutatav. Juba 1930. a. on kavatsus koolidele välja anda mingit lühemat õigekeelsus-sõnaraamatut. Teoks sai see kavatsus 1933. a. sügisel. Nimelt tegi E. Muuk valiku „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatust“, lisas lõpposa juurde ja avaldas selle 1933. a. lõpul „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu“ nime all. Tarve selle järele oli nii suur, et juba 2½ kuu pärast pidi EKS sellest raamatust, mida oli trükitud 2000 eks., uue trüki välja andma. Täni on teatavasti sellest raamatust ilmunud kuus trükki — seega on see raamat saanud üldsuse poolt hea vastuvõtu osaliseks.

Raske on hinnata seda osa, mis õigekeelsus-sõnaraamatul (nii suurel kui väikesel) on olnud meie kirjakeele kujunemisel. Küll aga võib tähele panna, kuidas kord-korralt meie kirjaviis on muutunud ühtlasemaks ja ilmuvate teoste keel korrektsemaks. See ühtlustumine algas — nagu varem märgitud — juba „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ ilmumisega. Õige märgatavat mõju avaldas ühtlustumise mõttes „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ esimese kõite ilmumine. Viimasegi aastakümne jooksul on keel pidevalt arenenud ühtluse suunas. Aasta-aastalt on vähemaks jäänud nende ilukirjanduslikkude teoste arv, kus veel tarvita-takse uuenduslikku keelt. Võime julgesti väita, et õigekeelsus-sõnaraamatu keel on saanud üldiseks normiks. See on tingitud aga ka õigekeelsus-sõnaraamatu avaratest piiridest sõnavara alal (sõnaraamat sisaldab ka suure hulga uuenduslikke, isegi kunstlikult loodud sõnu) ja neist põhimõtetest, mis seati aluseks õigekeelsus-sõnaraamatu toimetamistööle. Teatavasti tõstis Veski oma keelekorraldustööl esiplaanile otstarbekohasuse põhimõtte. Sõnavara rikastamisel ei toetunud ta võõrale aines-

tikule nagu keeleuendajad, vaid püüdis sõnu soetada tuletamise teel meie omadest tüvedest ja laenamise teel eesti murretest. Kuigi tuletusliidete liigne rakendamine sõnaloomingul on oma puudustega seotud, ei saa siiski salata, et see sõnade loomise viis on olnud üldsusele vastuvõetavam kui laenamine teistest keeltest.

Nagu eelnenud ülevaatest selgus, on ka EKS-i Keeletoimkonna tegevus olnud lähedases seoses õigekeelsus-sõnaraamatuga, olgu siis suurega või väikesega. Seisukohti, reegleid ja põhimõtteid, mis on vastu võetud Keeletoimkonna poolt, on alati rakendatud ka õigekeelsus-sõnaraamatus. Samuti kui õigekeelsus-sõnaraamat on kujunenud meile juhiks keeletarvitusel, on olnud ka Keeletoimkonna otsused alati määrava tähtsusega meie keeleelus ja neid on alati arvestatud. Kuigi Keeletoimkonnale lähemal seisjad teavad, et harva on valitsenud üksmeel Keeletoimkonna nagu üldse keelemeestest koosneva organi tegevuses, on ometi Keeletoimkonna enamiku seisukohad olnud alati vastu võetavad laiemale üldsusele ja seetõttu Keeletoimkond on kujunenud küllaltki autoriteetseks asutiseks tegelikku keeleellu puutuvate küsimuste lahendamisel.

Kuid mitte ainult õigekeelsus-sõnaraamatud ei ole mõjutanud üldsuse keeletarvitust, vaid ka EKS-i poolt kirjastatud keelelised käsiraamatud. Silmapaistvamatenä neist tuleks nimetada kahte, nimelt 1924. a. ilmunud Lauri Kettunen'i teost „Lauseliikmed eesti keeles“ ja 1927. a. avaldatud E. Muugi tööd „Eesti keeleõpetus“ I.

Lauri Kettunen'i teos, mis toetub küll tunduvalt soome lauseõpetusele, on esimeseks põhjalikumaks tööks eesti süntaksi alal ja seega teedrajava tähtsusega. Kõik hilisemadki eesti lauseõpetuste koostajad (näit. E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II, 1930) on lauseliigenduse osas võtnud Kettunen'i teose endile eeskujuks. Tegelikku keeletarvitust on see deskriptiivset laadi töö võrdlemisi vähe mõjutanud. Teataval määral võiks Kettunen'i teose mõju märgata partsiaalse subjekti (näit. pealkirjades: Mälestusi jne.), partsiaalse predikatiivi ja objekti tarvitamise küsimuses.

Eesti keeleõpetuse alal puudus meil õigekeelsus-sõnaraamatule toetuv grammatika. O. Looritsa 1923. a. ilmunud keeleõpetus oli teatavasti uuenduslik ega arvestanud kuigi palju Keeletoimkonna seisukohti. Eelmised grammatikad olid aga vana-
nenud ega suutnud enam rahuldada tegelikke tarbeid. Sellepärast oli kõigiti tervitatavaks nähtuseks täiel määral „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ seisukohti silmas pidava keeleõpetuse

ilumine. Oma seisukohti põhjendab E. Muuk „Eesti keeleõpetuse“ eessõnas järgmiselt: „Käesoleva raamatu autor on püüdnud valida võistlevaist rööbasvormidest need, mis keeletarvitajate hulgas kõige laiemal määral on tunnustatud ja tarvitusel. Autor on veendunud, et ainult see tee suudab meid kiiremas korras viia tarvilisel määral fikseerunud kirjakeeleni, sest kui iga keeletarvitaja püüab maksma panna oma subjektiivset maitset ja omi tõekspidemeid, siis ei ole loota, et lähemas tulevikus võiks tekkida ühine keelenorm. Sellepärast on autor kõhklemata omaks võtnud need keelelised seisukohad, mis on avaldatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“, sest kõnesolev teos on normina ennast meie keeletarvitajate hulgas suutnud maksma panna muude keelejuhistega võrreldes kõige suuremal määral, ja see on antud puhul oluline.“

Ühelt poolt mainitud seisukohad, teiselt poolt autori loogiliselt läbimõeldud ja asjalik esitusviis ongi need tegurid, mis Muugi keeleõpetuse tegid üldsusele vastuvõetavaks. Sellest samast raamatust avaldas Muuk lühema väljaande koolidele pealkirja all „Lühike eesti keeleõpetus“ I (1927), millest 1936. a. ilmus juba 7. trükk. E. Muugi keeleõpetus on samuti olnud selle mõtte teenistuses, mis EKS-ile on algusest peale omane olnud, nimelt — aidata kaasa ühise ja ühtlase kirjakeele loomiseks. Ja seda ülesannet on E. Muugi raamat kindlasti täitnud.

Tunduvalt vähem õnnestunud ja vähem iseseisev on 1930. a. E. Muugi ja M. Tedre poolt avaldatud „Lühike eesti keeleõpetus“ II, mis on määratud peamiselt koolidele. Samuti ei tule keelearengu seisukohalt enam arvesse viimaseil aastail EKS-i poolt avaldatud keskkooligrammatikad.

Kui lõpuks veel peatuda mõnel EKS-i keelelisel tegevusalal, siis tuleks nimetada siin oskussõnastikke, milledest õiged mitmed on välja töötatud Keeletoimkonna vastavate alakomisjonide poolt.

Käesoleva sajandi alguses puudusid oskussõnastikud peaaegu täiesti. Polnud seega võimalust teaduslikku kirjandust eesti keeles kirjutada, sest puudus teaduse-keel. Oskussõnade puudust tunti eriti teravasti esimestes emakeelsetes koolides ja populaarteaduslike tööde kirjutamisel. Oskussõnade saamiseks pöörduiti EKS-i poole. Ja nii ilmusid juba enne iseseisvust EKS-i kaasabil mitmed oskussõnastikud, nagu „Matematika sõnastik“ 1909, „Maateaduse sõnastik“ 1911, „Keemia sõnastik“ 1914, „Kodumaa taimed“ I 1918. Eriti intensiivseks muutub aga tegevus oskussõnastikkude alal Eesti iseseisvuse ajal, sest siis nõudsid nii kool kui teadus vajalikke oskussõnu. Selle

töö korraldajaks saab „Õigekeelsuse-sõnaraamatu“ toimetaja J. V. Veski, kes isiklikult võtab osa paljude oskussõnade komisjonide tööst, koordineerib seda tegevust ja produktiivselt rakendab siin sõnade tuletamise võimalusi. Selle hiiglatöö tulemuks on mitukümmend oskussõnastikku, milledest mitmed on ilmunud ka EKS-i kirjastusel (näit. „Botaanika oskussõnastik“ 1929 jt.).

Kogu EKS-i keeleline tegevus on lähedases seoses eesti kirjakeele arenemisega. EKS-i keelelised taotlused — alates esimestest koosolekutest ja lõpetades viimastega — on olnud üllatavalt ühtlased. EKS-i suurimaks püüdeks on olnud ühise ning ühtlase normeeritud kirjakeele loomine. See ülesanne — võiksime öelda — on üldjoontes juba täidetud. Edasi on EKS püüdnud arendada ja rikastada keelt nii, et seejuures keele omapärasuse nõuded oleksid rahuldatud. Ka sellelt seisukohalt võime saavutatud tulemustega rahul olla. Seejuures ei ole EKS-i Keeletoimkond kunagi keeldunud tunnustamast ka seda, mis keeleuuendusliikude ringide poolt on keelde tulnud, — peasi, kui see uus on leidnud küllaldast poolehoidu ja on saanud kirjanduse kaudu tuttavaks. Samuti on leidnud Keeletoimkonna poolt sanktsioneerimist kõik ettepanekud, mis on olnud küllalt otstarbekohased ja levimisvõimelised. Tüüpiliseks näiteks võiks siin olla Keeletoimkonna viimaste aastate otsustest *ike-lõpulis* mitmuse omastava (*õnnelike, kirjanike*) lubamine.

Kui küsida, missugustel aladel on EKS-i keeleline tegevus kõige viljakam olnud, siis on siin vahest raske kindlat vastust anda. Ortograafia ja morfoloogia alal on ju EKS-i seisukohad olnud kõikemäärava tähtsusega. Leksikaalsel alal sisaldab „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ kindlasti rohkesti väärtuslikku, kuid selle kõrval esineb seal ka sõnu, millede tarvituselevõtt on kaheldav. Näib, et ilukirjanduse keelele on keeleuuendus enam uut andnud kui õigekeelsus-sõnaraamatu autorite looming, teaduse-keelele aga pakub õigekeelsus-sõnaraamat kindlasti enam. Keelt sõnarikkamaks teha on aidanud mõlemad, nii keele uuendajad kui keele korraldajad. Et õigekeelsus-sõnaraamat süntaktilisi küsimusi vähe riivab (näit. reksioon), siis ei ole siin vahest EKS-i keelelise tegevuse mõju niivõrd tunduv, pealegi kui mõningaid küsimusi, nagu sõnakord, kirjavahemärkide ala jm., EKS-i Keeletoimkond ega ka Kettunen'i „Lauseliikmed“ ei puuduta.

Lõpuks võiks veel esitada küsimuse, missuguses suunas on arenenud meie kirjakeel ja kuidas ning millal on normeeritud keel maksvusele pääsenud. Huvitav on selles suhtes jälgida

„Loomingut“, sest „Looming“ on nähtavasti kuni viimase ajani jätnud oma kaastöölisele keele alal teatava vabaduse. Võrdleme näiteks 1923. ja 1933. a. „Loomingu“ sisu keeleliselt.

1923. a. „Loomingus“ avaldatud luuletustest on normeeritud keeles 9, rahvaluule-keeles 1, lõuna-eeesti murdes 5 ja uuenduslikus keeles 33, seega on normeeritud keeles kirjutatud 18% ja uuenduslikus keeles 68%.

Kümme aastat hiljem on vahekord veidi teissugune. 1933. a. on normeeritud keeles 49 luuletust, uuenduslikus 98 ja lõuna-eeesti murdes 4. Seega on normeeritud keeles 32%, uuenduslikus 64%.

Käesoleva aasta kolme esimese numbri põhjal on pilt veelgi muutunud: uuenduslikus keeles on luuletusi ainult 6, normeeritud keeles 22, lõuna-eeesti murdes 4. Normeeritud keeles on seega kirjutatud 68%, uuenduslikus keeles ainult 18% luuletustest.

Proosavormis kirjutatud tööde puhul on see arengusuund veelgi ilmekamalt märgatav. 1923. a. oli normeeritud keeles kirjutatud 36 proosatööd (neistki 10 tõlget) ja uuenduslikus keeles 38 tööd. Seega oli ka proosa alal ülekaal uuenduslikus keeles kirjutatud töödel.

1933. a. oli normeeritud keeles kirjutatud 110 artiklit, novelli, arvustust, uuenduslikus keeles aga ainult 44 (s. o. 28%). Käesoleva aasta „Loomingu“ numbreis oli aga 54 normeeritud keeles avaldatud kirjutist ja ainult 3 uuendusliku keele sугemeid sisaldavat arvustust. Järele on jäänud seega ainult mõned üksikud, kes veel pole loobunud omal ajal soovitatud uuenduste tarvitamisest.

Siit selgub, et EKS-i keelekorralduslikud püüded on vilja kandnud ja et me oleme välja jõudnud enam-vähem kindlaks kujunenud ühtlase kirjakeeleni. Eesti Kirjanduse Selts oma Keeletoimkonnaga ja väljaannetega on käesoleval sajandil kindlasti olnud teguriks, mis on otsustavalt mõjutanud meie kirja-keele arengut.

Ex lib. univ. Tartu